

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՈՒՇ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ

Հովհաննիսյան Ա. (ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ,
Հայաստան)

anush.hov@gmail.com

Բանալի բառեր՝ հայկական Մուշ, պատմական հուշարձանների
ոչնչացում, մշակութային ցեղասպանություն:

Բազմաթիվ մասնագետներ համարում են, որ ցեղասպանություն
եզրը պետք է ընդգրկի նաև «մշակութային ցեղասպանություն»
հասկացությունը:

Ժամանակակից մշակութաբանությունը դիտարկում է մշակութային
ցեղասպանությունը (էթնոցիդ) որպես որոշակի քաղաքականություն և
գործողությունների այնպիսի ամբողջականություն, որոնք նպատակ
ունեն ոչնչացնել առանձին խմբի ինքնությունը՝ ոչ պարտադիր
ֆիզիկապես վերացնելով այն: Ինքնության ոչնչացմանը կարելի է
հասնել խմբի քաղաքական և սոցիալական ինստիտուտները
վերացնելով (մշակույթ, լեզու, ազգային արժեքներ, կրոն, տնտեսական
կառույցներ): Հենց այս համատեքստում է ցեղասպանագետ Փամելա դե
Կոնդապան նշում, որ մշակութային ժառանգության ոչնչացումը
նշանակում է ժողովրդի, որպես ամբողջականություն, ինքնության
վերացում: Նույնիսկ թիրախային խմբի անդամների ֆիզիկական
բնաջնջումից հետո նրա թողած նյութական ժառանգությունը
(պատմական հուշարձանները, հոգևոր կառույցները, գերեզմանոցները
և այլն) շոշափելի և ներունակ լեգիտիմության աղբյուր են
հադիսանում՝ պատմական պահանջատիրության պարագայում:

Մշակութային ցեղասպանությունը կարևոր բաղկացուցիչ մաս է
կազմում ցեղասպանության, որը չի ավարտվում ազգի սոսկ
ֆիզիկական բնաջնջմամբ: Այդպես է հայերիս պարագայում, քանզի

հայկական մշակույթի «սպիտակ ջարդը» շարունակվում է առ այսօր: Դրա վառ ապացույցներից է Մուշը, որտեղ առիթ ունեցանք հետազոտական աշխատանքներ կատարել 2011թ. հոկտեմբեր ամսին և որի արդյունքները կներկայացնենք մեր գեկուցման ընթացքում:

Մուշը հարյուրամյակներ եղել է արևմտահայության կարևոր քաղաքական, տնտեսական, մշակութային կենտրոններից: Այն եղել է հեթանոս Հայաստանի կարևորագույն կրոնական վայրերից: «Պատմական Հայաստանի քաղաքները» գրքում ասվում է, որ IX դարի վերջերից մինչև 1914 թվականը քաղաքն ունեցել է մոտ 20000 բնակիչ, որից 11000-ը` թուրքեր ու քրդեր, իսկ 9000-ը` հայեր: Այլ աղբյուրների համաձայն` մինչև ցեղասպանությունը Մուշի գավառն ուներ մոտ 120 հայկական բնակավայր` շուրջ 70 հազար հայ բնակչությամբ: Հայերը զբաղվում էին արհեստագործությամբ, առևտրով, երկրագործությամբ, անասնապահությամբ, այգեգործությամբ: Նրանք լավ կոշկակարներ էին, դերձակներ ու ոսկերիչներ, դարբիններ ու կավագործներ: Մուշը բաժանված էր երկու մասի` հայկական ու մահմեդական և ուներ 12 մեծ ու փոքր թաղեր: Քաղաքի կենտրոնում շուկան էր` տասնյակ արհեստագործական ու առևտրային կրպակներով, իջևանատներով ու եկեղեցիներով:

Ցեղասպանության տարիներին Մուշի շրջանը, որն այն ժամանակ մաս էր կազմում Բիթլիսի վիլայեթի, ամենաշատ տուժած շրջաններից էր: Ըստ 1927 թ. թուրքական վիճակագրության, մշեցի հայերի 99 տոկոսը համարվել են անհետ կորած:

Մաղաքիա Օրմանյան պատրիարքի տվյալներով` Արևմտյան Հայաստանում ամենից շատ հայկական եկեղեցիներ` 230, եղել են Մուշի գավառում: Մոտ հարյուր տարի առաջ հիշատակվող, գործող ու կանգուն եկեղեցիներից այսօր ոչ մեկը չի գործում, ավելին` բոլորը պղծվել, քանդվել և կողոպտվել են: Մշո Առաքելոց և Սբ. Կարապետ վանքերը միակ հնություններն են, որոնք հիշատակվում են

գրոսաշրջիկների ուղեցույցներում, այն էլ թրքացված ձևով (Arak venki և Çanlı kilise, այսինքն՝ զանգակատնով եկեղեցի), առանց նշելու նրանց հայկական ծագումը: Նույն ուղեցույցների Մուշի պատմությանը նվիրված ակնարկներում հայերի մասին հիշատակում չկա:

Այսպիսով՝ իր բնօրրանում մի ամբողջ ժողովրդի բնաջնջման հետ ոչնչացվեցին նաև հայ ժողովրդի հազարամյակների ընթացքում ստեղծած քաղաքակրթության բազմաթիվ և բազմատեսակ արժեքները և հուշարձանները, որոնցից հետո փորձ է արվում ջնջել նաև ցանկացած հիշատակում այդ արժեքների իրական տերերի մասին: Նման գործողությունների կանխամտածված ձևը և չափերը թույլ են տալիս խոսել Թուրքիայում հայկական քաղաքակրթության հանդեպ գործադրված մշակութային գենոցիդի մասին:

ARMENIAN MUSH.YESTERDAY AND TODAY

Hovhannisyan A. (National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Institute of Oriental Studies, Armenia)